

fantasia barroca

JOAN VILAMALA

Aquest text és una nota escrita fa uns dies per l'escultor Josep Pujol i Juhí, l'autor del retaule i capella de la Mare de Déu dels Colls de Sant Llorenç de Morunys, que en pau descansa. Com podeu comprovar però la nota ve datada en un moment de la seva vida de l'any 1792. La fantasia permet això i molt més. El que llegireu és la resposta al que li hem demanat: que ens fes una breu presentació de la seva vida i de la seva obra, «post mortem», per als lectors de fonts d'Argentona. Accepteu-ne la bona intenció; obtenir la resposta no ha estat fàcil.

«B

envolguts i ben-
volguts, que dieu
avui:

M'han demanat que em presenti i que parli del meu ofici a la gent d'Argentona. Ho faré amb molt de gust, tot i que fa dos-cents anys que vaig morir i pel que veig encara hi ha qui se'n recorda, cosa que m'honora. Moltes mercès. Anem per feina, doncs, i comencem per les beceroles.

M'imagino que tots sabeu que un retaule ve a ser un gran moble decoratiu. La paraula ve del llatí *retrotabula*, i vol dir la taula de darrere, perquè el retaule primitiu justament es col·locava a darrere de l'altar per ressaltar i ambientar el lloc sagrat.

En èpoques que ben poca gent sabia llegir i escriure, les imatges i els grans conjunts escultòrics com són les portalades dels temples (recordeu la de Ripoll) o els capitells dels claustres i els retaules, eren «la Bíblia dels pobres». És a dir, la Bíblia dels analfabets. No és per això que avui dia, més que mai, amb la televisió, una imatge val més que mil paraules, segons he sentit dir?

El retaule va començar essent una explicació plàstica de les escenes més importants de la

vida d'un sant, de Jesucrist o de la Mare de Déu. Així, mitjançant l'art, el misteri de Déu, la fe cristiana concretada en un temps i un espai, en unes formes belles, atractives i artístiques, arriba al poble.

A partir del segle XIV els retaules van prendre més importància i es van convertir en grans construccions arquitectòniques, i van evolucionar segons els corrents artístics de cada època.

El segle passat [el s. XVII] i bona part del present el barroc va viure el seu esplendor i va ser molt popular en l'art de la retaulística. D'ençà del concili de Trento, amb la Contrareforma, el retaule es va valorar com mai. A Catalunya gairebé no queda ni una parròquia que no en tingui algun. I és clar, com a instrument de propaganda religiosa no hi ha res millor, ja que segueix les tres regles fonamentals de l'art: agradar, ensenyar i commoure.

El retaule comú consta de diferents parts on trobem les escultures, els relleus o les pintures, i acostuma a tenir cossos, pisos o andanes, que són les divisions horitzontals superposades, els carrers, que són les divisions verticals, el banc o predel·la a la part de baix, i l'àtic, a dalt de tot.

Aquí a l'esquerra teniu un parell de retaules fets per mi i pel meu avi. Oi que són bonics?

Quan una feina es porta a la sang, com jo la hi porto, t'adones que l'ofici d'escultor és el més bell del món i també el més vell, així, amb be baixa. Qui és Déu, sinó el

Altar del Roser.

Matamargó.

Segimon Pujol. 1730

Capella dels Colls. Sant
Llorenç de Morunys.

Jospe Pujol i Juhí. 1784

primer i el més gran escultor de tots els temps? Quan comproves que la matèria a les teves mans va prenent forma i veus que d'un tros de fusta en pot sorgir un capitel·l, una fornícula, la imatge d'un sant o de la Mare de Déu, et sents com aquell Pare Etern amb la bola del món a la mà, que esculpia el meu avi Segimon a l'àtic dels retaules.

L'ofici d'escultor, en el meu cas ve d'antic; el meu avi (al cel sia) ja n'era, d'escultor, i aquesta feina és de les que et porten a córrer món. Com a tal, l'any 1773 em vaig establir a la vila de Sant Llorenç de Morunys, on he fet el retaule i capella de la Mare de Déu dels Colls, de l'església parroquial.

Jo, vaig néixer a Folgueroles, bisbat de Vic, l'any 1734 i vaig aprendre l'ofici per tradició familiar. Malauradament però no vaig aprendre l'ofici de mà del meu pare sinó del meu avi Segimon i del meu oncle Francesc. Ells dos, i sobretot l'avi, van ser els meus mestres, ja que el meu pare va morir l'any 1745, quan jo era un nen.

L'avi, en realitat em va fer de pare. Ell havia nascut a Gurb el segle passat i quan era fadrí després d'haver fet l'aprenentatge amb els Moretó a Vic, va anar a fer el perfeccionament de l'ofici amb els Grau, a Manresa. Allí va conèixer en Josep Sunyer, amb qui va treballar un temps per terres catalanes de França: a Prada de Conflent i a Cotlliure. Després de treballar per a en Sunyer en el retaule de Sant Vicenç de Prats de Lluçanès, el meu avi es va casar amb la meva àvia Anna Maria Planas i es van establir a Prats. Allí van néixer el meu pare i els meus oncles, i va ser a partir de llavors que l'avi Segimon va començar a treballar a compte propi. El primer encàrrec que va tirar endavant va ser la construcció de l'altar de la Mare de Déu dels Àngels, que va pactar

l'any 1702 amb els representants de Casserres del Berguedà. Una meravella que ha sobreviscut el pas del temps i les guerres!

També el meu avi va sobreviure la guerra de Successió, com va poder, i un cop establert Felip V, el primer Borbó que ens van imposar els castellans, va trobar feina a Coaner, a Correuà i a Serrateix... L'any 1721 es va traslladar a Folgueroles, a prop de Vic, on va fer el retaule del sant Crist i va treballar també per aquells verals: a Castanyadell, a Sant Julià de Vilatorrada... Amb tot, no va perdre el contacte amb les terres del bisbat de Solsona i amb l'ajuda del meu oncle Francesc van plantar els retaules del Roser de Matamargó, de Correuà i de Tentellatge.

A Folgueroles, amb el meu pare, que es deia també Segimon, van pactar entre tots dos (ex-aequo) l'altar major de Santa Maria l'any 1735, un any després d'haver nascut jo, a la masia del Godaiol. Va valer 500 lliures barceloneses i no el van acabar de cobrar fins a l'any 1740.

Del meu pare, que va morir quan jo era un marrec d'11 anys, tan sols vaig aprendre a agafar les eines de tall com qui agafa una joguina i poca cosa més: l'enformador, que com molt bé sabeu és una eina de ferro acerat amb el tall pla i ample; el puntacorrent, que és un enformador de tall oblic; la gúbia, l'enformador de tall semi-circular o de forma de mitjacanya; i el burenc, que té la canal i el tall doblegat en angle recte.

L'oncle Francesc, més que d'escultor, treballava d'arquitecte, és a dir, més que no pas les imatges, ell era qui feia el moble, l'estructura o arquitectura dels retaules. D'ell, que era alt com un sant Pau i sovint quan s'havia d'enfilar prescindia de les escales, vaig aprendre a fer tota mena d'arcs: l'arc angular o de frontó, l'arc agut, l'arc carpenell, l'arc conopial, l'arc flamíger, l'arc de ferra-

dura, l'arc de ferradura apuntat, l'arc de gola o escocès, l'arc rodó o de punt rodó, l'arc gòtic o de punta d'ametlla... Però, de qui vaig aprendre realment l'art d'esculpir va ser del meu avi; un home bonhomí i xerraire com unes castanyoles. Abans d'anar a fer jo d'aprenent al taller dels Moretó a Vic, ell ja m'havia engrescat a esculpir relleus, que anomenem alts relleus quan sobresurten més de la meitat del seu gruix real, mitjans quan només sobresurten la meitat, i baixos quan no arriben a la meitat.

Les escenes que més m'agradava treballar eren la del naixement de l'infant Jesús amb Josep i Maria, els pastors, el bou i la mula, i la de l'Epifania amb els tres Reis d'Orient. Mai però no vaig aconseguir d'igualar els relleus que ell feia. Si alguna vegada aneu a Casserres de Berguedà a veure el retaule major de la Mare de Déu dels Àngels, fixeu-vos-hi bé, contempleu els relleus amb atenció, i entendreu què vull dir.

Jo sóc d'un altre temps, i ara les recargolades columnes salomòniques, farcides de fulles de parra, ocells i penjolls de raïms, no es porten. Els retaules narratius, plens de relleus, amb les escenes dels 15 misteris del rosari¹ com els que feia l'avi Segimon, com ara els de Coaner i el del Roser de Matamargó, ja no es fan.

Els temps canvien i els gustos artístics també. Ara bastim retaules que són monuments o tabernacles, on la Mare de Déu o els sants són entronitzats. L'ideal de l'art avui vol fusionar l'escultura, l'arquitectura i la pintura, i això no sempre és fàcil d'aconseguir.

A tots aquests criteris respon la meua obra més important, la capella cambril de la Mare de Déu dels Colls de l'església parroquial de Sant Llorenç de Morunys. Vaig estar més de deu anys treballant-hi. Els meus fills grans, en Segimon com a mestre, i en Josep

1. Els misteris del rosari són 15 escenes relacionades amb la vida de Jesucrist i es distribueixen en els misteris de Goig que són:

1. L'Anunciació a Maria.
2. La Visita de Maria a la seva cosina Elisabet.
3. El Naixement de Jesús.
4. La Presentació de Jesús al temple.
5. El Retrobament al temple amb els pares, discutint amb el savi de la Llei. Els de Dolor.
6. La pregària a l'Hort de Getsemaní.
7. La Flagel·lació de Jesucrist.
8. La Coronació d'Espines.
9. El Camí del Calvari.
10. La Crucifixió.
11. Els de Glòria.
12. La Resurrecció.
13. L'Ascensió.
14. La Pentecosta o Vinguda de l'Esperit Sant.
15. L'Assumpció de la Mare de Déu.

i en Francesc, com a fadrins, tots hi han treballat i, gràcies a la seva ajuda, vaig poder tirar endavant alhora altres feines menors per a temples veïns i capelles, com ara els retaules de Sant Martí de les Serres i el de sant Francesc del convent dels franciscans de Berga, el de Sant Climent de la Selva, Sant Martí de Tentellatge o els de Sant Quintí de Travil i de Trasserra de Capolat...

Aquests anys al taller de Sant Llorenç no paràvem, jo feia les peces de més compromís i, quan teníem el retaule gairebé acabat em posava en contacte amb algun traginer de la contrada, que amb les mules ens ajudava a fer el transport. El meus fills se m'avançaven uns dies, plantaven el retaule, i un cop muntat hi anava jo a fer l'últim retoc, i a cobrar, si venia al cas.

Els grans encàrrecs costen moltes lliures i no tots els pobles se'ls poden permetre. Per fer el retaule, el cambril i la capella de la Mare de Déu dels Colls vaig haver de deixar ma mare de 80 anys al mas Godaiol de Folgueroles, i amb la meua dona i els meus fills primers vaig venir a establir-me a la vila de Sant Llorenç, a la Vall del Lord. Qui em va fer l'encàrrec l'any 1773 va ser la mateixa confraria de la Mare de Déu dels Colls, una confraria molt potent, fundada vers el 1343 i apadrinada pels ducs de Cardona.

Els priors de la confraria em deien que tota la capella havia de ser un monument a la Mare de Déu, i per això em van acotar els grans temes que havia d'esculpir: la trobada de la imatge de mare de Déu dels Colls, el cant de la Salve, el Magnificat i les lletanies. Quan anaven veient el meu projecte en les traces, que més d'una vegada vaig voler refer, s'entusiasmaven.

Val a dir que una de les fonts d'inspiració que més servei em va fer va ser un llibre de pietat, que em van fer conèixer els fran-

ciscans de Berga i que es titula *Letania Lauretana de la Virgen Santísima, expresada en cincuenta y ocho estampas, e ilustrada con devotas meditaciones y oraciones, que compuso en latín Francisco Xavier Dornn, predicador en Fridberg, y traduxo un devoto*, publicat a València l'any 1768. Aquest llibre que conté totes les advocacions marianes de les lletanies, dibuixades pels dos germans alemanys Klauber, és tot un autèntic tresor.

Per fer aquesta obra em van prometre 2.500 lliures barcelonenses, i això són molts diners. El trasllat familiar de Folgueroles i l'inici d'una nova etapa a Sant Llorenç valia la pena.

I si haguéssiu vist amb quin entusiasme els meus fills hi han col·laborat. De fet, tot el poble de Sant Llorenç liderat per la confraria dels Colls s'ha bolcat en aquesta obra! La capella, ara ja és acabada i fa patxoca; sobretot d'ençà que l'any 1789, en Ramon Moliner, un dels dauradors més polits que he conegut va dirigir el treball de daurar-la i pintar-la amb la col·laboració d'en Pau Basil i en Marc Bosc.

Quan entro a la capella i m'assec al banc dels priors, em sembla que sóc a la glòria del cel.

Però en aquest món no tot són flors i violes. Mireu amb quina ens ha sortit ara sa Il·lustríssima Fra Rafael Lasala, bisbe de Solsona:

«Hacemos saber a los señores escultores de la presente ciudad, que con carta del 3 de enero último nos significó el Excelentísimo Señor Conde de Floridablanca el desagrado del Rey Nuestro Señor, de que en esta y otras diócesis no haya tenido el debido cumplimiento la real disposición de su augusto padre el Señor Rey Dn. Carlos Tercero (que de Dios goza), de 25 de noviembre de 1777, en que se mandaba que en adelante no se hiciese reta-

blo alguno de madera, sino que se construyera de piedra, o de estuco, y renovando esta orden Su Majestad reynante con los más estrechos términos, y dexándonos únicamente la facultad de consentir el que se concluyan los ya empezados, si así lo juzgáremos conveniente, prevenimos a dichos Sres. Artífices que en adelante por ningún motivo admitan obras de este género sin especial licencia de Su Majestad y que nos digan, especifiquen y nos hagan constar los retablos que tubieren empezados, y para que Iglesia, a fin de que en inteligencia de ello podamos providenciar lo correspondiente, pero con exclusión de los retablos puramente ajustados y no aún empezados, de suerte que éstos no serán admitidos en ninguna de las iglesias de la diócesis. Se subscribirán en virtud de la real orden en este papel los dichos señores artífices, los retablos que tubieren empezados, y para que Iglesias se construyen. Solsona y febrero a 9 de 1792. Fra Rafael, obispo de Solsona.

Aquest nota del bisbe em temo que canviarà la meua vida i la dels meus fills. Prou que havia sentit parlar d'aquesta disposició reial de l'any 1777, però Sant Llorenç de Morunys queda lluny de Madrid sortosament i fins ara si no en feiem cas no passava res. A partir d'enguany, però, tot ha canviat i em temo que vindran temps de premura. Cada vegada resulta més difícil continuar fent retaules de fusta com la família Pujol hem fet sempre. Aquesta gent del govern d'Espanya amb les noves idees dels bufats dels il·lustrats porten el carro pel pedregar! Però, com que qui mana, mana, no m'ha quedat més remei que sol·licitar una pròrroga amb aquest termes, i no cal dir, en castellà, «como Dios manda»:

«Yo, Josep Pujol en obediencia de la real orden de Su Majestad declaro que tengo empezados los

retablos siguientes: uno por la iglesia parroquial de Nuestra Señora de la Guardia; otro para la iglesia parroquial de Matamargó. Otro para la iglesia parroquial de Busa; otro para la Iglesia parroquial de St. Lorenzo de Maruñs; otro para la Iglesia Parroquial de St. Feliu de Lloellas, y otro para la iglesia de Nuestra Señora del Rosario de la villa de Berga, y ofrezco no ajustar ningún otro en adelante sin licencia del Rey Nuestro Señor. Josep Pujol, escultor de la villa de St. Lorenzo de Maruñs, obispado de Solsona».

Espero que la pròrroga me la concedeixin perquè si no és així les passarem magres. Justament ara que amb els meus fills vivíem un temps de bonança i teníem més feina que mai! Aquí a Sant Llorenç mateix, per exemple, estem empantanagats encara amb el nou retaule del Roser i tenim en projecte el nou altar de sant Antoni.

I el futur com anirà?

Fixeu-vos què ha escrit l'il·lustrat Francisco de Zamora, que va ser magistrat de la Reial Audiència de Barcelona, referint-se a la visita que va fer a la Mare de Déu del Claustre de Solsona l'any 1788:

“Yo me sorprendí al entrar en la capilla, creyendo que me iban a insultar, pues por las paredes, por el techo, cúpula y hasta bóvedas de la iglesia hay gentes en acciones tan violentas que parece que riñen [...] Pero todavía son mucho peores el altar y el camarín, en el cual hay tal abundancia de columnas que parece un bosque espeso. No he visto ni creo ver nada peor en mi vida.”

Quin mal gust que té aquest pocaveronya!

I així són la majoria d'il·lustrats com ara el pintor valencià Antonio Ponz o el periodista Jovellanos, que avui imposen la seva moda des del poder. Qui s'havia

Epifania. Detall del Retaule de la Mare de Déu dels Àngels. Casserres. 1704

de pensar que el nostre bisbe ens sortiria amb aquesta. És clar que, sa Il·lustríssima Fra Rafael Lasala, que acaba de fer-se construir el nou palau episcopal a l'estil neoclàssic com avui es porta, és el primer que està d'acord amb el que mana el ministre Florida-blanca i els gustos que la «Real Academia de San Fernando» ens imposa, si no vols per força. On anirem a parar? Em temo que passarem gana...²

Sant Llorenç de Morunys, 11 de setembre de 1792. Josep Pujol, escultor.»

N.B.

Pel que m'ha dit un angelet sé que dos segles després, a començaments del segle XXI, la Capella de la Mare de Déu dels Colls és considerada la meua obra magna, i ho és certament. Si els veïns de Riner s'havien lluit amb el retaule

del Miracle i els de Solsona amb el retaule [cremat pel francesos l'any 1810] de la Capella de la Mare de Déu del Claustre, els confreres dels Colls de Sant Llorenç de Morunys no havien de ser menys. Mai no vaig executar cap altre projecte tan ambiciós, i per altra banda va ser aquí on vaig deixar els millors anys de la meua vida. Si no la coneixeu, visiteu-la. Estic segur que us agradarà. Us hi espero i si no m'hi trobeu, que al cel ens puguem veure. Vale, que vol dir: a reveure.

APÈNDIX

Carta de Josep Pujol al seu cosí Faust Serrabou i Pujol

«Sant Llorenç, 28 de setembre de 1803. Amic Faust: quan jo era en eixa, la vergonya me va impedir de dir-te amb paraules això que ara m'atreveixo a dir-te amb

2. I així va ser. Vegeu a l'apèndix del present article, la *Carta de Josep Pujol al seu cosí Faust Serrabou i Pujol*, escrita uns anys després, que hem transcrit i adaptat al català actual per fer-la més àgil. Podeu trobar la carta original en el llibre *L'obra dels Pujol*, p.113-114, Edicions Farell, que vam publicar l'any 2001.

Retaule dels Colls

escrits, però no t'admiris d'això, perquè la necessitat m'obliga; i sobretot et previnc que no voldria *agraviar-te* ni ser-te cap perjudici. Per consegüent et dic si me vols fer la caritat de donar-me un parell de llençols ja que no en tinc per mudar el llit, i també alguna cosa per fer-me algunes camises per poder-me mudar, que no en tinc sinó tres i la meua dona dues, però totes dolentes, i un cop acabades no sabrem què portar perquè en ordre a roba blanca en aquesta casa no hi ha sinó misèria de tot, que no hi ha ni tan sols un eixugamà ni un tovalló. Així si me vols afavorir a més de la caritat i honra que em fas t'ho estimaré moltíssim. Jo ja suposo que tu sabràs el que deixava l'oncle Pou, [l'amo de la masia El Pou, Francesc Serrabou, casat amb la seva tia, Maria Pujol i Planes] amb son testament, a la Mare, i ella amb son testament em deixava hereu a mi, de tot el que ella tenia, i jo de tot el que ella tenia no me'n vaig

emportar res, que tot es quedà a Can Godaiol perquè jo aleshores no ho necessitava com ara, que altrament si mai jo no ho hagués necessitat mai no t'ho hauria fet present, ni tampoc t'ho faig ara present perquè jo t'ho demani sinó que tu d'aquesta manera et faràs més càrrec de la meua necessitat. Dels pocs diners que em va donar el Lepas ja me n'haguí de gastar més de la meitat per pagar els *gastos* del plet i el viatge de tornar-me'n en esta, i quan haguí comprat un poc de tabac i algunes altres cosetes que necessitava quasi no em va quedar res.

T'estimaré que quan tinguis l'ocasió escriguis al Segimon dient-li que tu en ordre al plet³ has sabut totes les coses com anaven, i vist que ell amb la venda s'havia posat en avicció [desposseïó legal] de tot (com així ho porta l'acta i la donació), que tu ja ho has vist tot, i pots dir-li també que tu has vist l'època [rebut] del dot de la meua dona i que tu

mateix l'ensenyares a l'advocat de la part contrària, i que ell et respongué que no l'admetrien a la causa, perquè el Segimon era l'obligat. I que si ell no ens tracta conforma a nostra estat, que tot caurà sobre les seves espatlles, i si ell no ens tracta conforme, tant de menjar i beure com de calçar i vestir, si jo acudo a la Justícia *luego* serà condemnat al que porta la donació. I pots dir-li també que si jo no hagués fet cessar el plet, tot hauria caigut sobre ell, perquè ja estaven despatxades les requisitòries del jutge per citar-lo a ell a la causa. En fi, escriu-li el que et sembli bé, sols sia per fer-li tenir a ell i a la seva dona un poc més de respecte que no ens tenen a nosaltres dos. *Recados* a tots els d'eixa estimada casa, i mana'm el que vulguis que et serviré amb tot gust mentre prego a Déu que et guardi molts anys.

Qui desitja servir-te de cor i sense reserva, és ton amic i parent: Josep Pujol, escultor».

3. El plet a què fa referència la carta el tenim documentat i comentat. Vegeu: *Els Pujol, escultors de Folgueroles, en el record verdaguerià*. Miscel·lània Ricard Torrents (2007), p. 685-703.